

Het plaggen van riet-landen, zoals hier in De Wieden, geeft veel soorten weer een geschikt leefgebied (foto: Willem Miedema).

De leefgebiedenbenadering in de praktijk van beheerders

Bart de Haan & Wouter van Steenis

Veel van de met uitsterven bedreigde soorten komen voor in beschermde natuurgebieden. Daarom zijn de natuurbeheerders een logische partner in de soortbescherming. Wat heeft het soortenbeleid voor goeds gebracht? Geeft de leefgebiedenbenadering nog meer mogelijkheden? Een blik in het verleden en een blik naar de toekomst van twee laagveenbeheerders.

Vereniging Natuurmonumenten heeft als belangrijk doel het behouden van de natuur in Nederland. Daar horen vanzelfsprekend alle soorten planten en dieren bij. Natuurmonumenten wil de soorten bij voorkeur behouden door het bieden van een geschikt leefmilieu door systeembeheer. In bijzondere gevallen kiezen we voor aanvullende maatregelen om populaties van specifieke soorten te behouden (Natuurmonumenten, 1997). Voor het behouden van soorten zijn twee zaken van belang: kennis over hoe de soor-

ten te behouden en middelen om de noodzakelijke maatregelen uit te voeren. Het is essentieel om hierbij heldere keuzes te maken. Optimaal broedgebied voor de Grutto (*Limosa limosa*) gaat nou eenmaal niet samen met broedgebied voor de Snor (*Locustella luscinioides*).

Het oude soortenbeleid

Binnen het oude soortenbeleid zijn voor laagveensoorten vier beschermingsplannen opgesteld.

Vanuit onze praktijkervaring in enkele laagveengebieden geven we voorbeelden van soortbeschermingsplannen en wat er in de gebieden van Natuurmonumenten mee is gedaan.

GROENE GLAZENMAKER (*Aeshna viridis*) (2002-2006)

De Nederlandse populaties van de bedreigde Groene glazenmaker zijn de meest zuidwestelijke in Europa (de Jong & Verbeek, 2001). De larven leven in wateren met Krabbenscheer (*Stratiotes aloides*). In De Wieden is een project om dit leefgebied voor de Groene glazenmaker uit te breiden in de voorbereidingsfase gestrand. De agrariërs aan wie gevraagd werd of ze het schoonmaken van de sloten aan wilden passen aan de Groene glazenmaker bleken óf helemaal geen Krabbenscheer in de sloten te hebben ofwel schoonden de sloot al op de goede manier (gefaseerd, zodat er altijd Krabbenscheer in het water achterblijft). Het project heeft wel geleid tot meer kennis bij de agrariërs.

MOERASVOGELS (2000-2004)

Veel moerasvogels in Nederland staan sterk onder druk (den Boer, 2000). Bij De Wieden zijn enkele ha landbouwgrond omgezet in moeras, dat voor een deel is betaald met soortbeschermingsgeld. Inmiddels blijkt dit nieuwe natuurgebied voor veel moerasvogels een aantrekkelijk gebied te zijn. Tevens zijn voor de Zwarte stern (*Chlidonias niger*) nestvlotjes gefinancierd. In 2007 hebben op 453 vlotjes 208 paar succesvol gebroed. In de Nieuwkoopse Plassen is overleg

De Groene glazenmaker komt alleen voor in sloten en petgaten met Krabbenscheer. Door gefaseerd schonen van sloten is er altijd genoeg Krabbenscheer aanwezig (foto: Ronald Messemaker).

De Groenknolorchis leeft op de gradiënt van gebufferd oppervlaktewater en regenwater. Op deze plaatsen moet het Riet jaarlijks worden gemaaid, anders verdwijnt de Groenknolorchis door strooiselophoping (foto: Ronald Messemaker).

gevoerd met de coördinator voor het soortbeschermingsplan over het laten staan van meer Riet (*Phragmites australis*). Het jaarlijks maaien van het rietland is niet goed voor de moerasvogels (van der Winden et al., 2003). Maar niet maaien leidt tot het vol groeien van de percelen met elzen. De enige plekken waar het laten overstaan van Riet niet direct tot bosvorming leidt zijn juist de plaatsen waar de Groenknolorchis (*Liparis loeselii*) en andere bijzondere planten groeien. Na dit veldbezoek was de coördinator het ermee eens dat voor de moerasvogels in de Nieuwkoopse Plassen naar andere oplossingen moet worden gezocht. De meeste winst voor de moerasvogels is te boeken in de nieuwe natuurgebieden rond de Nieuwkoopse Plassen. Daar wordt op dit moment hard aan gewerkt in het kader van de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur. In het plassen-gebied zelf wordt met hulp van Vogelbescherming Nederland een voorheen onderbemalen poldertje optimaal ingericht voor moerasvogels.

NOORDSE WOELMUIS (*Microtus oeconomus*) (2004-2008)

De Noordse woelmuis is één van de soorten waarvoor Nederland een grote verantwoordelijkheid heeft (La Haye & Drees, 2004). In de Nieuwkoopse Plassen zit een grote populatie. Natuurmonumenten wil bij het beheer van de Nieuwkoopse Plassen graag rekening houden met deze soort. We weten echter niet goed waar de soort veel voorkomt. Dat maakt een gericht beheer niet eenvoudig. Daarom heeft Natuurmonumenten een onderzoek opgestart naar het voorkomen van en beheer voor de Noordse woelmuis in de Nieuwkoopse Plassen. Vanuit het soortbeschermingsplan is hierbij vooralsnog geen steun verkregen.

In De Wieden is het stil gebleven na het verschijnen van het soortbeschermingsplan. Het is vooralsnog onduidelijk wat hier de oorzaken zijn van het verdwijnen van de soort (laatste

waarneming 1974). Onderzoek naar een mogelijke herintroductie heeft niet plaatsgevonden.

Tegenstrijdige adviezen

Natuurbeheerders krijgen regelmatig tegenstrijdige adviezen vanuit de soortbeschermingsplannen. Zo moet er meer peildynamiek komen voor de Noordse woelmuis, maar vanuit de bescherming van de Grote vuurvlieder (*Lycaena dispar*) wordt dit juist afgeraden (van Swaay, 2000; La Haye & Drees, 2004). Ook sluiten adviezen niet altijd aan op de beheerpraktijk. Een beheeradvies kon bijvoorbeeld niet worden opgevolgd, omdat het advies gericht was op een stuk regulier verpachte grond. Daar bepaalt de grondgebruiker wat er met het land gebeurt. Ook komt het voor dat er indirect, te laat of helemaal niet gecommuniceerd wordt. Bruikbare adviezen zijn hierdoor niet opgevolgd en andersom werden keuzes in het beheer niet begrepen door soortbeschermende organisaties. Gelukkig ging er ook veel goed. Mede door contacten voortkomend uit de soortbescherming is de relatie tussen natuurbeheerders, soortbeschermende organisaties

en onderzoekers duidelijk verbeterd. Kennisuitwisseling heeft geleid tot een beter beheer en de aanbevelingen uit onderzoek worden bruikbaar voor de beheerder.

Extra impuls soortenbeleid 2007 (Amendement Waalkens)

Het amendement Waalkens, waarmee de Tweede Kamer voor 2007 € 5 miljoen extra beschikbaar heeft gesteld voor het soortenbeleid, heeft tot veel acties geleid. Natuurmonumenten heeft in grote vaart 32 plannen opgesteld. In totaal zijn hiervan 10 plannen toegekend voor onder meer herstel kalkgraslanden, akkerplanten en akkervogels, schorren en heidebiotopen. De projecten bevorderen elk vijf tot meer dan 20 soorten. Voor één van deze plannen, verbetering leefgebied Korhoen (*Tetrao tetrix*) op de Sallandse Heuvelrug, wordt in kader 1 nader toegelicht wat er bij zo'n project aan regelwerk komt kijken. Tweederde van de projectvoorstellen is niet toegekend. Mogelijk kan voor de plannen een andere keer de nodige financiering gevonden worden. Anders is het opstellen voor niets geweest. Opvallend is dat diverse niet toegekende plannen betrekking hadden op één of enkele sterk bedreigde soorten (Meervleermuis (*Myotis dasycneme*), Kievitsbloem (*Fritillaria meleagris*), kustbroedvogels), terwijl plannen voor minder bedreigde soorten zijn gehonoreerd.

Terugkijkend kunnen we zeggen dat de soortbeschermingsplannen wisselend hebben doorgewerkt in ons natuurbeheer. Een belangrijke oorzaak is dat de terreinbeheerders, zeker in de beginjaren, pas laat bij de planvorming betrokken zijn. Kennis uit de beheerpraktijk had kunnen leiden tot gezamenlijke oplossingen. Er zijn vooral eenvoudige ingrepen gedaan. Grotere ingrepen, die

De Grote vuurvlieder kan niet goed tegen een fluctuerende waterstand, terwijl de Noordse woelmuis juist beter gedijt bij wisselende waterstanden (foto: Ronald Messemaker).

Links: Kapvlaktes functioneren jarenlang als bolderplaats en foerageergebied voor Korhoenders (foto: Bas Worm). Rechts: Willem Miedema (foto: E. Miedema).

Kader 1. Subsidie voor het Korhoen

Het extra soortbeschermingsgeld 2007 was subsidiegeld. Vereniging Natuurmonumenten is zeer content met de extra middelen en de projecten die daarmee zijn uitgevoerd. Aan het verkrijgen van dat geld zitten wel enkele haken en ogen. Aan het woord is Willem Miedema, projectleider regio Overijssel en Flevoland bij Natuurmonumenten. Dit praktijkvoorbeeld gaat over het korhoen, aangezien er in 2007 geen soortbeschermingsprojecten zijn uitgevoerd in laagveengebieden bij Natuurmonumenten.

“Binnen Natuurmonumenten zijn we terughoudend met bescherming van individuele soorten. Alleen wanneer er uitzicht is op verbetering van het leefmilieu willen we de soorten natuurlijk aan het infuus houden. Door een amendement van Waalkens in het voorjaar van 2007 was er ineens extra geld voor soortbescherming. Een belangrijke voorwaarde was: het geld moest eind 2007 zijn besteed. Ik realiseerde me direct dat de tijd van uitvoering daarmee eigenlijk tekort was. Op de Sprengenberg (Nationaal Park de Sallandse Heuvelrug) bestond al enige tijd de wens om een stuk bos van 25 ha te kappen ter vergroting van het leefgebied van het Korhoen en andere soorten van droge heidevelden. Omdat er nu geld beschikbaar kwam, hebben we een projectplan opgesteld. Wetende dat het project voor eind 2007 klaar diende te zijn, is tegelijkertijd een traject opgesteld voor ontheffingen (Flora & Faunawet, Boswet en Natuurbeschermingswet). Daarnaast, en niet onbelangrijk, moest het communicatietraject worden opgestart. Het kappen van bos leidt vrijwel altijd tot weerstand.”

Nog voordat de toekenning van het subsidiegeld er was, had Natuurmonumenten al zo'n € 20.000,- besteed aan voorbereidingskosten. “Met het indienen van projecten om in aanmerking te komen voor het soortbeschermingsgeld namen we dan ook een risico.”

“Toen er eenmaal een toekenning was van de subsidie in augustus, begon het echt. Terwijl de procedures voor ontheffingen van de verschillende wetten nog liepen, moest de directievoering worden geregeld, het bestek definitief gemaakt, aanbesteding en gunning van het werk geregeld, communicatieplan opgestart enz. En dat in augustus, vakantiemaand.”

De subsidieverstrekker vereist vaak dat projecten openbaar worden aanbesteed. Dat was ook nu een eis. Gelukkig was het werk, het vrijmaken van oorspronkelijke heide door het omzagen van bomen, betrekkelijk eenvoudig. “We hebben met een ander project meegemaakt dat de laagste inschrijver totaal niet op de hoogte was van de complexiteit van het werk. Dit heeft uiteindelijk geleid tot het wegsturen van de aannemer, met alle vertraging voor het project van dien!” Toen de vergunningen binnen waren en de aannemer klaar stond om te beginnen, was het inmiddels eind oktober. Het werk kon geen enkele vertraging meer hebben, terwijl vorst, regen en de feestdagen in december vaak zorgen voor niet werkbare dagen.

De uitvoeringstijd vastgelegd in de voorwaarden van de beschikking staan vaak haaks op de praktijk, natuur laat zich meestal niet plooiën in vastgestelde data en financieringsschema's. “Toch zijn we blij met de financiële middelen die beschikbaar zijn gesteld, want als alles achter de rug is, is er weer een mooi leefgebied gecreëerd voor het Korhoen. Daar doen we het natuurlijk voor.”

in het kader van soortbescherming nodig waren, zijn achterwege gebleven. Voor dit laatste ontbrak vrijwel altijd het geld. Relatief veel geld is gaan zitten in het opstellen van plannen, voorlichting en onderzoek; relatief weinig geld is besteed aan maatregelen. Dat wordt bevestigd door de evaluatie van vijf soortbeschermingsplannen door het ministerie (Bankert et al., 2006).

Leefgebiedenbenadering

De leefgebiedenbenadering zou een verbetering moeten zijn van het soortenbeleid. Door niet per soort te bekijken wat nodig is, maar het leefgebied als een geheel te beschouwen moeten de middelen effectiever kunnen worden ingezet.

Hieronder schetsen we een beeld van de situatie in de laagveengebieden van Natuurmonumenten. Vervolgens gaan we in op de Pilot Leefgebiedplan Laagveenmoeras (Groot Bruinderink et al., 2007) dat inmiddels is opgesteld voor het laagveengebied en van daaruit zullen wij enkele wensen formuleren.

De laagveengebieden

De grote Nederlandse laagveengebieden zijn ontstaan door vervening. Verlanding kon overal in de petgaten optreden. De waterkwa-

liteit was goed, het gebrekkige waterbeheer zorgde voor veel waterdynamiek en overstromingen. Over een periode van honderden jaren zijn hier grote oppervlakten jonge verlandingsvegetaties en gebufferde gras- en rietlanden aanwezig geweest. Het extensieve agrarische beheer zorgde voor veel variatie. Het belang van de laagveengebieden met de bijbehorende wateren en verlandingsvegetaties, de zogenaamde ‘verlandingsreeks’, blijkt wel uit de aanwijzing van alle grotere laagveengebieden als Habitatrictlijngebied voor diverse stadia uit de verlandingsreeks zoals ‘Van nature eutrofe wateren met Krabbenscheer en fonteinkruiden’, ‘Overgangs- en trilveen’ en ‘Moerasheide’. Een belangrijk deel van de biodiversiteit in laagveengebieden is volledig afhankelijk van deze verlandingsreeks. Veel soorten hiervan zijn landelijk en Europees bedreigd. Voorbeelden zijn Groene glazenmaker, Gevlekte witsnuitlibel (*Leucorrhinia pectoralis*), Grote vuurvlieder, Rood schorpioenmos (*Scorpidium scorpioides*), Groenknolorchis en Slank wollegras (*Eriophorum gracile*). Het duurzaam behoud van de gehele verlandingsreeks in oppervlak en kwaliteit dient dan ook vanuit de bescherming van de biodiversiteit van het leefgebied ‘Laagveen’ een hoge prioriteit te hebben.

Op dit moment is het duurzaam behoud van de complete verlandingsreeks in de laagveengebieden van Natuurmonumenten in gevaar. In de Nieuwkoopse Plassen overheersen de oude verlandingsstadia van pijpenstrootje-rietland en moerasheide. Ook in De Wieden zijn de jonge verlandingsstadia sterk ondervertegenwoordigd. De waterkwaliteit was jarenlang te slecht om nieuwe verlanding mogelijk te maken. Hierin is nu in enkele (delen van) de gebieden verandering gekomen. De tijd is daarmee rijp om in deze deelgebieden ruimte te maken voor verlanding door het graven van nieuwe sloten en petgaten. Binnen de natuurvisie van Natuurmonumenten voor De Wieden (Bokeloh, 2000) is nauwkeurig berekend hoeveel open water er op termijn gecreëerd dient te worden om alle fasen van verlanding in voldoende oppervlak en goede kwaliteit duurzaam te behouden. In 2011 zal er in het huidige tempo van herstel een achterstand zijn in het creëren van open water van bijna 40 ha.

Eén van de belangrijke redenen voor het oplopen van deze achterstand is het systeem van subsidies (kader 1). De inrichtingssubsidie van € 7000,- per hectare die binnen de Subsidieregeling Natuurbeheer beschikbaar is, is niet toereikend voor het graven van een

petgat. Dus moet er geld bij uit andere potjes, zoals het Europese Life-fonds, OBN-gelden of het voormalige soortenbeleid. Natuurbeheerders moeten zo erg veel inspanning plegen en financiële risico's nemen om geld voor essentieel beheer binnen te krijgen.

Leefgebiedplan Laagveenmoeras

Als het rapport Pilot Leefgebiedplan Laagveenmoeras (Groot Bruinderink et al., 2007) een voorbode is voor de leefgebiedenbenadering, moeten we concluderen dat we er weinig mee opschieten. In dit rapport staat feitelijk niets meer dan een bevestiging van wat we al decennia weten en doen.

Wat verwacht Natuurmonumenten wel van een leefgebiedsplan? Een leefgebiedsplan zou uit twee delen moeten bestaan. Het eerste deel beschrijft de noodzakelijke maatregelen die nodig zijn om het leefgebied, met de daarbij behorende soorten, duurzaam te behouden. Dit deel dient kort te zijn. Alleen waar het gaat over de aanvullende maatregelen, kan extra toelichting nodig zijn. Als onvoldoende bekend is om de juiste maatregelen te kunnen formuleren, kan worden aangegeven waar nog nader onderzoek nodig is. Dit onderzoek moet aansluiten op de beheerpraktijk. In het tweede deel van het laagveengebiedsplan moet concreet worden uitgewerkt welke maatregelen uitgevoerd moeten worden en met welke middelen de maatregelen worden betaald.

Meer nodig dan een leefgebiedsplan

Wanneer het de overheid ernst is met het duurzaam beschermen van de leefgebieden met de soorten die daarbij horen, denken wij dat de volgende zaken moeten gebeuren:

1. De leefgebiedsplannen moeten op de praktijk gericht zijn. Bij voorkeur worden ze opgesteld in samenspraak met de beheerders.
2. De provincies moeten een coördinerende rol in de uitvoering nemen. Gezamenlijk geformuleerde uitvoeringsplannen hebben een grote slagingskans. Indien het geld voor leefgebiedsbescherming beschikbaar blijft als subsidiegeld waarvoor uitgebreide plannen moeten worden opgesteld voor rekening en risico van de aanvrager, zoals dit het geval was bij de impuls soortenbeleid 2007, is de kans groot dat natuurbeheerders onvoldoende maatregelen kunnen nemen om de landelijke doelen te halen.
3. Voor soorten die niet gebonden zijn aan een leefgebied zal een apart pakket van maatregelen moeten worden geformuleerd.
4. Onderzoek gefinancierd uit leefgebiedsgelden zal in overleg plaats moeten vinden met de beheerders.

5. Het ministerie van LNV moet in de gaten houden of de provincies gezamenlijk de landelijke ambities van het soortenbeleid waarmaken.

Literatuur

- Bankert, D., P. Joop & W. Wiersinga, 2006.** De soort in zijn element. Evaluatie van een vijftal soortbeschermingsplannen: Steenuil, Vroedmeesterpad en Geelbuikvuurpad, Grote vuurvliinder, Grauwe kiekendief en Moerasvogels. Rapport Directie Kennis 2006/061. Ministerie van LNV, Ede.
- Boer, T. den, 2000.** Beschermingsplan moerasvogels 2000-2004, Rapport directie Natuurbeheer, nr. 47. Ministerie van LNV, Wageningen.
- Bokeloh, D., 2000.** Groene groeibriljant. Natuurvisie De Wieden 2001-2015. Vereniging Natuurmonumenten, 's Graveland.
- Jong, Th. de & P. Verbeek, 2001.** Beschermingsplan Groene glazenmaker 2002-2006, Rapport directie Natuurbeheer, nr. 2001/015. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Wageningen.
- Groot Bruinderink, G.W.T.A., R.J. Bijlsma, M.A.K. Bleeker, H. Esselink, G.A.J.M. Jagers op Akkerhuis, D.R. Lammertsma, F.G.W.A. Ottburg, A.H.P. Siepel, W.C.E.P. Verberk & E.J. Weeda, 2007.** Pilot Leefgebiedplan Laagveenmoeras. Een ecologische uitwerking van het concept leefgebiedbenadering. Alterra rapport 1548. Alterra, Wageningen & Stichting Bargerveen, Nijmegen.
- Haye, M. La & J.M. Drees, 2004.** Beschermingsplan Noordse woelmuis. Rapport EC-LNV 270. Ministerie van LNV, 's-Gravenhage.
- Natuurmonumenten, 1997.** Nota soortgericht maatregelen. Vereniging Natuurmonumenten
- Swaay, C.A.M. van, 2000.** Beschermingsplan grote vuurvliinder 2000-2004. Rapport directie Natuurbeheer, nr. 39. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 's-Gravenhage.
- Winden, J. van der, R.M.G. van der Hut, P.W. van Horssen & L.S.A. Anema, 2003.** Huidige omvang

De inrichtings-subsidie van € 7000,- per hectare die binnen de Subsidie-regeling Natuurbeheer beschikbaar is, is niet toereikend voor het graven van een petgat. Dus moet er geld bij uit andere potjes, zoals het Europese Life-fonds.

rietoogst in Nederlandse moerassen en verbetering van rietbeheer voor moerasvogels. Bureau Waardenburg, Culemborg. Rapport nr. 03-042.

Summary

Dutch species policies and the site manager: from worries to opportunities

The Dutch Government is changing its species policy to a policy focused on larger areas for more species. The experience of Vereniging Natuurmonumenten with the former species policy has two sides. On one hand quite some measures are taken, benefitting several threatened species. On the other hand, it is only for a few species and most of the money goes to writing plans instead of helping species. So we are glad with the new policy. However, for the species it is necessary that the government does not just wait until other parties submit species recovery plans. The government will have to take the lead in bringing stakeholders together, making plans together and make them reality.

Dankwoord

We danken Tim van den Broek hartelijk voor het nuttige commentaar op een eerder concept van het artikel en Martijn van Schie, Jos Schouten, Bob Hartog en Andries Stoker voor inhoudelijke aanvullingen.

Ir. B. de Haan
Natuurmonumenten De Wieden
Veneweg 253, 7946 LV Wanneperveen
e-mail: b.dehaan@natuurmonumenten.nl

Ir. W. van Steenis
Natuurmonumenten regio Zuid-Holland en Zeeland
Postbus 29198, 3001 GD Rotterdam
e-mail: w.vansteenien@natuurmonumenten.nl

